

**(Працяг.
Пачатак у №62).**

Ён пры разы пераплываў у тую ноч, каб перавезці усіх. Супраць ветру, вёсма, і ўлічваючы тое, што маторныя лодкі немцаў патрулявалі раку. Кожная група баялася, што больш ніколі не убачыць другую. Але лодка перавезла ўсіх нас на брэг бок.

Апынуўшыся на другім беразе Прыпяці, мы пайшлі да хаты Кіруша, селяніна, якога мой бацька добра ведаў. Члены яго сям'і былі пастаяннымі пакупнікамі ў нашым магазіне тканін. Спалоханы Кіруш не дазволіў нам увайсці, але адеўў нас ва ўтульнае месца ў густым лесе на некаторай адлегласці ад яго гаспадаркі. Кожную ноч мы чакалі яго з хлебам і навінамі аб месца-

прасьбай: „Дарагая пані, калі ласка, дапамажыце галоднаму дзіцяці. Бог аддзякуе вас“. Потым мы выходзілі на вуліцу, звычайна нічога не атрымаўшы.

„Добрыя“ сяляне гаварылі: „Вам трэба было загінуць з бацькамі. Дзеям таксама няма жыцця“. Мы вучыліся не толькі прасіць міласціню. Мы навучыліся красці. Мы прабіраліся далей у поле цёмнай ноччу, капалі бульбу і беглі з усіх ног, таму што на нас наскоўвалі сабак. Калі мы даведліся аб рускім праваслаўным звычай класці ежу на магіле сваякоў на Вялікдзень, мы праводзілі „могілкавыя аперацыі“. Мая

жылля пад фокрывам ночы і прабіраліся глухімі лясамі праз хмызняк, які абдзіраў скуру і пакідаў сінякі.

Ішлі след у след. Сястра і я стараліся рабіць вельмі доўгія крокі, такія, як у дарослых. Снегу намяло па калена і было вельмі цяжка выцягнуць сваю нагу. Калі прайшлі некалькі гадзін, знайшлі прытулак у закінутай будцы. На другі дзень, як толькі сабраліся паесці, раздаўся крык: „немцы!“ Хутка кінуліся ў гушчар. Немцы прыйшлі ў лес на лыжах. Праз некалькі імгненняў яны падышлі да будкі і знішчылі яе гранатай.

лакавых туюфельках і з пяром у капелюшы“. Усе смяяліся.

Тыдзень ішоў за тыднем і поры года мянялі адна адну. Нарэшце нашы сябры-партызаны прынеслі вельмі добрыя навіны. „Савецкая Армія гоніць фашыстаў. Калі вы прывясіце вуха да зямлі і ўважліва прыслухаецеся, то зможаце пачуць гул кананды“. Так і зрабілі ноччу, калі гукі можна было разлічваць лепш, чым днём. Адночы прыскакаў селянін на кані і сказаў: „Савецкая Армія пройдзе праз вёску Бярэзнік. Змораныя салдаты дзеляцца сваім хлебам з усімі“. Мы былі вызвалены. Немцы адступілі так хутка, што не

правёў па пакоі. Люстра вісела па дыяганалі на сцяне. Я кінула позірк на сябе: твар бясколерны, чырванелыя шчокі, сухія губы, маркотныя вочы.

Я выглядала, як цень, больш змярцвелая, чым жывая. Жорка заплакала, убачыўшы сябе ў люстэрку, а мой бацька стаяў ззаду мяне і таксама плакаў. Яго адбітак у кутку таго люстэра назаўсёды захаваўся ў маёй памяці.

Мы вырашылі паехаць у тую частку Еўропы, якія былі акупіраваны саюзнікамі. Заставаліся ў лагеры для перасяленцаў у Германіі 7 месяцаў. Жадалі дабрацца да Палесціны, але з-за таго, што ў нас былі англійскія пашпарты, не змаглі туды паехаць.

Яшчэ да вайны мой бацька падпісаў лісты, якія яго бацькі: дзядуля і бабуля

ЦІ ЁСЦЬ ЯШЧЭ МЕСЦА, ДЗЕ ДЗЕЦІ ГУЛЯЮЦЬ І НЕ БАЯЦА?

знаходжанні рускіх партызанскіх атрадаў. Дзеці ўважліва сачылі за тым, каб бацька пораўну дзяліў хлеб. Кожнай порцыі было дастаткова, каб падзяліць яе на два вялікія кавалкі. Дзеці з'ядалі маленькі кавалчак, а астатняе хавалі на потым. Мы задавальнялі смагу ранішнімі кроплямі расы. Ноччу наша скура рабілася падобнай на гусіную. Добры Зейлік збіраў дзяцей вакол сябе і сядзеў з імі, абняўшы рукамі некалькі хвілін. Часам ён лажыўся на дзіця, каб сагрэць яго. Мы не маглі доўга заставацца на тэрыторыі, акупіраванай немцамі. Адзіным нашым шанцам выжыць было дабрацца да тэрыторыі, якую кантралявалі рускія

сястра і я дзялілі крута зваранае яйка, якога наш бацька здабываў для нас. Калі сяляне даведліся пра знікненне ежы, яны зязалі зэта з прывідамі, а мы слухалі, не гаворачы ні слова, і нас не мучыла сумленне.

Вайна добра ішла для немцаў, якія рухаліся на ўсіх франтах. Мы вырашылі застацца ў лесе, таму што спробы дабрацца да лініі фронту аказаліся безвыніковымі. Наша група налічвала 11 чалавек, уключаючы 5 дзяцей. Мы пабудавалі маленькую зямлянку ў лесе з дапамогай беднага селяніна Сцепанэчкі, паабяцаўшы аддзякаваць яго пасля вайны. Мы заўсёды падтрым-

КНИГА „ПАМЯЦЬ“

У ЛЕСЕ МЫ БЫЛІ

ПАЛОННЫЯ

І ВОЛЬНЫЯ

АДНАЧАСОВА

АБЛАВА працягвалася некалькі дзён. Як толькі яна скончылася, вярнуліся шукаць свайго сябра Сцепанэчку. Калі падышлі да яго хаты, то знайшлі яго і яго сям'ю зверскі забітымі, жывёлу зарэзанай, яго гаспадарку спаленай. Немцы падарвалі Сцепанэчку ў сувязі з партызанамі. Такі ж лёс

было баёў на нашай тэрыторыі. Вайна прайшла міма нас і мы засталіся жывымі, сталі вольнымі. Быў ліпень 1944 года.

За два гады ў лесе, у час нашых пабегаў і пастаяннага голаду ніколі ні плакалі. Пакутуючы ад холаду і голаду, апранутыя ў лахманы, пазбаўленыя чалавечага грамадства, чапляліся за надзею, а зараз ішлі ў пошукі тых, хто мог выжыць. „Магчыма, мая маці...“ Я гаварыла сама сабе, я шаптала самоту: „Госпадзі памілуй, мой лёс у ваших руках“. Усе былі ў напружанні, калі падыходзілі да Лахвы. Мясцэчка больш не існавала. На яго месцы было поле, дзе расла морква.

пісалі нашаму сваяку ў Амерыку. Па памяці ён аднавіў іх адрас і напісаў ім пасля вайны. Ён раскажаў, што з усёй нашай вялікай сям'і толькі мы трое і дачка бацькавага брата выжылі. Нашы амерыканскія сваякі прыслалі нам запрашэнне ў ЗША.

24 мая 1946 года прыбылі ў Нью-Йорк. Спачатку нас засыпалі пытаннямі амерыканцы, прагнучыя пачуць навіны аб сваіх уласных сем'ях. Было шмат суму ў доме Таншэ-Пешэ ў Брунеі. Затым наведавалінікі перасталі прыходзіць, і ў нас устанавілася адасобленасць застаўшыся ў жывых, калі яны спрабуюць аднавіць чармальнае жыццё.

якую, кантралявалі рускія партызаны. З вялікай рызыкай Кіруш хаваў нас 8 – 9 дзён, пакуль не знайшоў вернага правадніка, які адвёў нас праз дзікія абшары Грычынскіх балот, найвялікшых балот Усходняй Польшчы, на партызанскую тэрыторыю. Мой бацька вынес з сабой грошы, золата, якія ён схваў у тую апошнюю раніцу ў гэта. Відаць, спадзяваўся на тое, што яны яму спатрэбяцца потым, каб выкупіць сваё жыццё. Ён аддаў усё гэта Кірушу і нашаму правадніку, паабяцаўшы аддзякаваць яшчэ і пасля вайны. Але Кіруш быў страляны рускімі, калі яны вызвалілі тэрыторыю, незадоўга перад канцом вайны, 8 мая 1945 года.

Ноччу мы ішлі ланцужком крок у крок, назіраючы за нашым правадніком. Ураджай ужо быў сабраны, і пажня рэзала нам ногі. Бацька зняў кашулю, разарваў яе і абвязаў анучамі ногі мне і сястры. Гэта надало сілы працягваць наш шлях. На пэўнай адлегласці праваднік пакінуў нас. Мы працягвалі ісці ва ўсходнім напрамку ў надзеі, што за некалькі тыдняў дабяромся да рускай тэрыторыі. Згубіўшы лік часу і адлегласці, мы неўзабаве дабраліся да рускіх салдат. Адрэзаныя хуткім наступленнем немцаў, яны сталі партызанамі, разам з якімі мы спадзяваліся дачакацца канца вайны. Мы таксама сустрэліся з іншымі яўрэямі, якія, як і мы, хаваліся. Некалькі дзяцей нашай групы знайшлі тут сваіх сяброў і сваякоў. Калі яны пакідалі нас, то казалі, што абавязаны сваім жыццём майму бацьку.

ДАЛЕКА ад дома мы спалі ў лясках на ўскрайку вёсак. Раніцай хадзілі ў вёску прасіць ежу. Мы зварталіся з

ваіны. Мы заўсёды падтрымлівалі агонь у жыллі і амаль заўсёды там была печаная бульба. Мы праводзілі быльбончыя гадзіны над агнём, раздзьмухаючы вуглі, каб яны не згаслі. Але вось аднойчы зімовай, снежнай, марознай ноччу іскра папала на страху. Бацька хацеў патушыць яе палкай, але, нягледзячы на намаганні, усё наша жыллё было знішчана агнём. Мы ішлі па глыбокім снезе дзве мілі, пакуль дабраліся да такой жа хібары сяброў, зробленай на чацвярых. Зараз яна павінна была ўмясяціць яшчэ адзінаццаць. Праз некалькі дзён пачалі будаваць яшчэ адно жыллё з дапамогай таго ж Сцепанэчкі. Вызначалі час па сонцу і порах года і знаходзілі напрамак па зорках ноччу. Хаос вайны не парушыў парадку ў прыродзе.

Мы заўсёды былі гатовы сустрэць любую небяспеку. Селянін мог выдаць нас, і было вядома, што партызаны таксама маглі забіць яўрэяў. Я здрыгваюся пры ўспаміне аб лёсе Нёмы. Ён быў забіты камандзірам рускага падполля. Афіцыйная прычына была такая: „Нямыты яўрэй пахваліўся, што ён перажыве вайну, ні разу не выкарыстаўшы зброю”. Усе ведалі сапраўдную прычыну: камандзір пазарыўся на акулярны Нёмы. Але больш за ўсё баяліся быць злоўленымі немцамі. Час ад часу яны працэсвалі навакольных вёскі. Немцы разбуралі хаты сялян, забіралі жывёлу. Мы нікому не верылі і ўвесь час мянялі наша месцазнаходжанне, каб ніхто не данёс на нас немцам.

Зімой баяліся больш за ўсё, што сляды заставаліся на снезе. Адчувалі небяспеку тады, калі ішоў снег. Самыя страшэнныя выпрабаванні прыйшлі зімой 1943 – 1944 г.г. Мы выйшлі з нашага

вёска Сцепанэчкі ў сувязі з партызанамі. Такі ж лёс спасціг многіх сялян гэтага раёна.

У руінах хаты Сцепанэчкі знайшлі нямецкі нож, які тырчаў у шыі каровы. Карыстаючыся ім, разабралі яе і з’елі. Затым абышлі ўсе іншыя сялянскія сядзібы, якія былі разбураны, у пошуках чаго-небудзь, што магло б яшчэ спатрэбіцца. Нашай лепшай знаходкай была сякера і маленькае ядро: абодва сапсаваныя агнём, якія выкарысталі, каб падрыхтаваць вогнішча.

Усе трымаліся разам. Як толькі вецер качаў дрэвы, з трыогай азіраліся вакол. Слухалі і меркавалі, адкуль ідзе кожны гук.

Нашай мэтай было выжыць, але ноччу пад покрывам цемры, схаваныя густымі купамі дрэў, маглі крыху адпачыць і паспяваць. І толькі вышчэ ваўкоў магло нас спыніць. Кожны з нас навучыў другога тым песням і малітвам, якія ён ведаў сам, пакуль не вывучылі ўвесь рэпертуар на некалькіх мовах. Нашай любімай песняй была папулярная на ідзіш (Зол, Шэйн, Зайн, Дэ, Геула), у якой задавалі пытанні нашаму Месіі: дзе ён? І чаму ён так доўга чакае?

У час такіх вечароў з пустымі жыватамі прыдумвалі самыя цудоўныя рэчы.

У лясках былі палонныя і вольныя адначасова. У нас было мала ежы, але паветра прымушала нас адчуваць сябе жывымі. Я слухала лясных птушак і звяроў, палюбіла пах зямлі вясной і салодкі водар квецені. „Ці ёсць яшчэ на зямлі месца, дзе дзеці гуляюць, дзе яны ўстаюць раніцай, снедаюць, ідуць у школу і не баяцца?” – пытала я сябе. Адзін з нашых аптымістаў увесь час адказваў: „Я магу ўявіць вас вырасшымі ў шаўковых панчохах, у бліскучых

поле, дзе расла мёртва. Доўга шукалі тое месца, дзе стаяла наша хата. Там, дзе быў сад, знайшлі пустазелле. Я стаяла пад вербамі, дзе стаяла тысячы разоў маленькай дзяўчынкай, але зараз на мне была скура ды косці. Слэзы цяклі з вачэй.

Мы пабелі да нашых сяброў – хрысціян і суседзяў-сялян, чые хаты захаваліся. Спачатку яны шарахаліся ад нас, быццам мы прыйшлі з таго свету. Але ў хуткім часе пачалі называць нашых сваякоў і сяброў, якіх яны бачылі мёртвымі. Мы плакалі без перапынку, калі яны называлі імя за імем.

У тую ноч я спрабавала зноў маліцца, але маё сэрца не ляжала да гэтага. Чаму Бог дазволіў чалавечым істотам загубіць веру ў яго? Я адчула незваротную страту. Я хадзіла на агульную магілу яўрэйскіх ахвяр кожны дзень, і я адчула, што засталася жыць замест іх таксама. Аб тых, хто не дажыў, мы павінны памятаць. Я пачала авалодаваць глыбокай здольнасцю адчуваць.

Мой бацька звярнуўся з просьбай дазволіць яму паехаць з крывавай Еўропы. Але павінны былі застацца ў Лахве многія месяцы, і гэта былі цяжкія месяцы для нас. Маленькія зялёныя яблыкі раслі вакол Лахвы. Пасля двух гадоў, на працягу якіх елі адну бульбу, мы захвацілі дзіктэрыўш, пасля таго як наеліся яблык. Мой стан быў самы цяжкі. Кожны дзень бацька падымаў мяне і, садзіўся супраць мяне і, падтрымліваючы маё кволае цела, уліваў у мяне суп, які сам варыў. Хаця ў мяне не было апегыту, абодва ведалі, што я павінна праглынуць яго сілай. Ён даглядаў мяне дзень і ноч, і праз некаторы час пачала папраўляцца. Прыйшоў дзень, калі ён падняў мяне і

чаральнае жыццё.

Мой сон увесь час перарываўся начнымі кашмарамі. Мы жылі вельмі бедна, і бацька не ведаў: як пракраміць нас. Уладальнік суседняга магазіна зжаліўся і наняў бацьку на працу, але заробак быў вельмі малы.

На ішчасце, наш жабрацкі стан не пазбавіў мяне ад вучобы ў школе. Адлучаная ад адукацыі, ад адукацыі ў школе з 1940 па 1946 год, мела моцнае жаданне атрымаць адукацыю. Урэшце бачыла, што ў нас забралі ўсё тое, чым валодалі. Але розум нельга было адняць. Задача, якую я паставіла перад сабой, – стаць адукаванай.

За два гады скончыла вышэйшую школу і потым наведвала вячэрні факультэт Хатта-Коледжа. Закончыўшы яго са ступенню бакалаўра гуманітарных навук у рускай мове, выкладала ў вышэйшай школе ў Нью-Йорку. У 1966 годзе атрымала ступень доктара навук у Нью-Йоркскім універсітэце. Праз гады я прывяціла сябе паззіі, музыцы, знайшла шмат сяброў і атрымала шмат добрых водгукаў ад людзей. Выйшла замуж, маю двух дачок.

Нягледзячы на вельмі занятае жыццё, ніколі не магла запомніць той пралом, створаны ад пагубы ўсёго, што кахала і ў што верыла: маёй сям’і, майго народа, майго Бога. Я жыву ў двух розных светлах, і ўсякія новыя перажыванні абуджаюць у мяне малюнак мінулага. Я іду па скверы і нечакана ўспамінаю сябе ў 8 гадоў, калі ішла па полю ля Лахвы са сваёй маці. Кожны раз, калі думаю аб Лахве, а думаю аб ёй кожны дзень, я ўспамінаю смерць у гэта ў тую вераснёўскую раніцу.

Я не магу нешта змяніць, але жыву ў цісках маіх успамінаў аб знішчэнні нацыі. **Эвелін РЫІІ.**